

Een zekere twijfel

Inleiding in de westerse filosofie

Onno Zijlstra

DAMON

Inhoud

Inleiding	9
<i>Argumenteren. Vals dilemma</i>	
<i>De verzwegen vooronderstelling</i>	
Deel I Wat kan ik weten? Kennis en werkelijkheid	
Ter inleiding	23
Hoofdstuk 1 De Grieken. Kennis van idealen	26
1.0 Kennis en werkelijkheid	26
1.1 Het begin van de westerse filosofie	28
1.2 De redelijkheid van Plato	28
1.3 Het realisme van Aristoteles	31
<i>Argumentum ad hominem</i>	
Hoofdstuk 2 De zeventiende eeuw. Verstand en zintuigen	33
2.0 Rationalisme en empirisme	33
2.1 René Descartes. Verstand	34
2.2 John Locke, George Berkeley, David Hume. Zintuigen	39
2.3 Verstand of zintuigen	46
Hoofdstuk 3 Immanuel Kant. Zintuigen en verstand	49
Hoofdstuk 4 Een definitie van kennis. Waarheid	54
Hoofdstuk 5 De twintigste eeuw. Rechtvaardiging	60
5.0 Kritiek op het universele onbetwifelbare fundament	60
5.1 Karl Popper. Kritisch rationalisme	61
<i>Hypothetische redeneringen</i>	
5.2 Ludwig Wittgenstein. Zekerheid, wat heet?	66
Ter overweging	69
Excurs. Wetenschap als macht	71
Excurs. Hermeneutiek en deconstructie	75
De werken	79

Deel II Wat te doen, hoe te leven? Ethiek

Ter inleiding	83
Hoofdstuk 6 De deugdethiek van Aristoteles	85
Hoofdstuk 7 De achttiende eeuw. Gevoel en verstand	89
7.0 Feiten en moraal	89
7.1 Jean-Jacques Rousseau. Gevoel	90
7.2 Jeremy Bentham en John Stuart Mill. Verstand <i>Voldoende en noodzakelijke voorwaarden</i>	94
7.3 Gevoel of verstand	98
Hoofdstuk 8 Immanuel Kant. Deontologie	100
Hoofdstuk 9 Deugdethiek in de twintigste eeuw <i>De stroman</i>	105
Ter overweging (1)	108
Ter overweging (2) Martha Nussbaum	111
Excurs. Geluk	115
Excurs. Het maatschappelijk verdrag	121
De werken	127

Deel III Wat mag ik hopen? De vraag naar de zin van het bestaan

Ter inleiding	131
Hoofdstuk 10 De Grieken. De kosmos als zinvolle orde	133
10.0 De kosmos	133
10.1 Plato. Deel uitmaken van de kosmos en het goede nastreven	133
10.2 Aristoteles. Het verwezenlijken van gegeven doelen	134
10.3 Het vervolg van de zinvolle kosmos	134
Hoofdstuk 11 Zeventiende eeuw. De wereld in stukken	136
Hoofdstuk 12 Immanuel Kant. Wat mag ik hopen? <i>Post hoc ergo propter hoc</i>	139

Hoofdstuk 13 De negentiende eeuw (1). De geschiedenis als bron van zin, of juist niet	143
13.0 Een kijkje achter de verschijnselen	143
13.1 G.W.F. Hegel. Een zinvolle geschiedenis	143
13.2 Arthur Schopenhauer. Zinloos lijden	150
13.3 Hegel of Schopenhauer	155
Hoofdstuk 14 De negentiende eeuw (2). De gepassioneerde enkeling	156
14.0 Hartstochtelijke zinzoekers	156
14.1 Søren Kierkegaard. Met passie kiezen	156
14.2 Friedrich Nietzsche. Boven jezelf uitstijgen	158
Hoofdstuk 15 De twintigste eeuw. Zinloosheid en engagement	161
15.0 De twintigste eeuw	161
<i>Geladen taal</i>	
15.1 Albert Camus. Absurditeit en engagement	162
15.2 Luc Ferry. Transcendentiaal humanisme	163
15.3 Robert Nozick. Zin en waarde	164
Ter overweging	166
Excurs. Esthetica	169
Excurs. Het kwaad	175
De werken	182
Deel IV Wat is de mens?	
Ter inleiding	185
Hoofdstuk 16 Plato's beeld van de ziel	186
Hoofdstuk 17 Het moderne mensbeeld. Lichaam en geest	188
Hoofdstuk 18 Immanuel Kant. Natuur en vrijheid	191
<i>Het syllogisme</i>	
Hoofdstuk 19 De twintigste eeuw. Tijd, taal, betekenis	197
19.0 Relativering van het individu	197
19.1 Martin Heidegger. De mens als betekenisontvanger en betekenisgever	198
19.2 Ludwig Wittgenstein. De mens als talig dier	207
19.3 Heidegger en Wittgenstein	215

Ter overweging (1)	217
<i>Valse analogie</i>	
Ter overweging (2) Charles Taylor	220
Excurs. Identiteit	223
Excurs. De mens als arbeidend en handelend wezen	227
De werken	232
Register	233

Inleiding

Stel, je bent nietsvermoedend naar bed gegaan en in slaap gevallen. Het volgende dat je ervaart is dat je op een toneel staat, het doek gaat op en je hebt de aandacht van een groot publiek. Duizend paar ogen staren je verwachtingsvol aan. Wat gaat er dan door je heen? Wat vraag je je af? Waarschijnlijk komen er vragen bij je op als: Slaap ik nog en is dit een droom? En hoe kom ik daarachter? Waar bevind ik mij precies en hoe ben ik hier terecht gekomen? Kan ik erop vertrouwen dat dit nu even zo blijft, of kan alles ook zomaar weer anders zijn? Wordt het ooit nog anders? Kan ik hier weggemen? Wat wordt er trouwens van me verwacht? Kan ik zelf aan deze toestand iets veranderen? Dat soort vragen. Het zijn de vragen die mensen zich al millennia stellen over hun realiteit. Het zijn ook de vragen waarop filosofen vanaf zo'n 500 v. Chr. op hun manier beginnen te reflecteren.

Het gaat in de filosofie niet om allerlei concrete vragen die ons kunnen verontnemen: Heb ik een ziekte onder de leden? Waar haal ik de tijd vandaan om, naast mijn overvolle baan, een goede tandarts op te sporen en ook nog mijn belastingformulieren op tijd ingevuld te krijgen? Het gaat in de filosofie ook niet om problemen die door wetenschappers geformuleerd worden en waarop zij via empirisch onderzoek antwoorden proberen te vinden. Als mensen filosoferen, denken ze over de zogenaamde 'grote vragen' van het bestaan: Wat is werkelijk en wat is schijn? Wat moet ik doen, hoe moet ik leven? Wat is rechtvaardigheid? Zijn we vrij of gedetermineerd? Wat is dat eigenlijk, vrijheid? Hoe geef ik mijn leven zin? Wat bedoel ik met 'zin'? Hoe krijgen woorden betekenis? Wat is de mens – geest, brein, ziel, lijf, een combinatie daarvan, of nog weer wat anders? Het zijn vragen waarop we wellicht nooit een definitief antwoord vinden, maar die ons niet loslaten. Volgens de achttiende-eeuwse filosoof Immanuel Kant is het typerend voor de mens met dit soort vragen bezig te zijn.

Een van mijn Griekse helden, Socrates, zegt dat een leven dat niet onderzocht wordt, niet waard is geleefd te worden. Dat klinkt nogal kras. Aan de andere kant, is er wel menselijk leven zonder onderzoek of reflectie? Het leven is niet eenvoudig en leven gaat niet vanzelf. Leven betekent altijd ook over het leven nadenken. In die zin filosoferen we allemaal. We houden er opvattingen op na over hoe de wereld in elkaar steekt, over wat goed is om te doen en wat niet, over wat het leven de moeite waard maakt. Op basis daarvan nemen we ook tal van beslissingen in ons leven. Doorgaans maken we onze keuzes zonder heel expliciet met grote vragen bezig geweest te zijn. Maar soms laten we ons wel met die vragen in; en dat kan helpen.

We leven en denken vanuit bepaalde vooronderstellingen. Soms worden we ons daarvan bewust en stellen een vraag. In de film *The Truman Show* gaat Truman er lange tijd van uit dat alle mensen een leven leiden als het zijne en dat zo'n veilig,

verzorgd, vrolijk bestaan, met alleen maar blijde mensen om je heen, normaal is. Truman moet zijn beeld van de werkelijkheid drastisch herzien op het moment dat hij ontdekt dat hij, zonder het te weten, de hoofdfiguur is in een strak geregisseerde televisieserie. Wat meer realistisch is het geval van Gianni Orzan, de ik-figuur in de roman *In de ban van mijn vader* van Sandro Veronesi. Wanneer Gianni toevallig vrienden heel onaangename dingen over hem en zijn vrouw hoort zeggen, wordt hij overvallen door de vraag of zijn visie op het leven er niet radicaal naast zit. Maar de aanleiding tot het stellen van een fundamentele vraag kan natuurlijk ook een prettige zijn, zoals de geboorte van een kind. Iedereen overkomt zoiets vroeger of later, en slaat dan aan het filosoferen.

Maar filosofie is ook een vak dat op scholen en universiteiten gegeven wordt, een vak waar mensen hun beroep van hebben gemaakt, of hun hobby. Het nadenken, mogelijk tobben, over de ‘grote vragen’ die een mens bezig kunnen houden is dan gecultiveerd tot een vak met deelgebieden en met een geschiedenis.

Vragen en antwoorden

Filosofie is nadenken over ‘grote vragen’. Filosofen proberen ook antwoorden te bedenken op die vragen. Ze ontwikkelen een visie op kennis, ethiek, de werkelijkheid, zin en onzin, schoonheid, etc. Wanneer die visies geformuleerd zijn of zelfs opgeschreven, staan ze vanzelfsprekend ter discussie. Je kunt het er mee oneens zijn en op zoek gaan naar zwakke punten en verzwegen uitgangspunten. De zeventiende-eeuwse filosoof René Descartes bijvoorbeeld schrijft dat hij aan alles heeft getwijfeld en slechts aan één ding niet kan twijfelen, namelijk dat hij denkend bestaat. Het heeft lang geduurd, maar op enig moment komt iemand op het idee dat Descartes iets vergeten is. Wanneer Descartes over zijn twijfel en zekerheid schrijft, twijfelt hij niet aan de taal; hij veronderstelt het adequaat functioneren ervan. Filosofen proberen hun vingers achter allerlei alledaagse zekerheden te krijgen om te zien of die wel deugen en ze ontwikkelen alternatieven, en daarvan kun je je altijd weer afvragen of die dan wél deugen.

Het gaat in de filosofie om vragen en ideeën. En daar willen we dan op een redelijke manier mee omgaan. Dat iets goed voelt of dat er iemand met zijn vuist op tafel slaat is in de filosofie niet voldoende. Proberen goed te argumenteren kan geen kwaad. Je moet daar in je leven en in je hoofd wel de ruimte voor hebben uiteraard. Maar als je het je kunt veroorloven, geeft het ook weer lucht, ruimte, vrijheid, een zekere onafhankelijkheid. (Mijn vooronderstelling is dat dat goed is.) Daarom worden filosofen wat nerveus als je dingen zegt als: ‘Dat is gewoon zo.’

Aan redeneren en argumenteren komt altijd een einde. Ergens houden we op, tot er weer aanleiding is – een vraag van iemand, de veranderende werkelijkheid – een vooronderstelling als zodanig te herkennen en onder ogen te zien. Zoals de twintigste-eeuwse filosoof Ludwig Wittgenstein zegt: “Je moet krabben waar het jeukt.”

Plato. Vechten of discussie

In de westerse filosofie zijn we het er wel zo'n beetje over eens dat er één de allergrootste is, Plato. Plato leeft van 427 tot 347 v. Chr., grotendeels in Athene. Van huis uit is hij voorbestemd om een leidende rol te vervullen in het bestuur van de stad Athene. Maar voordat hij daarin stapt wil hij eerst grondig nadenken over hoe je een stad eigenlijk moet besturen, wat rechtvaardig is. Athene heeft tenslotte, met zijn beroemde democratie, wel zijn geliefde leermeester, Socrates, ter dood veroordeeld, een ervaring die Plato's leven op zijn kop zet.

In het geschrift van Plato over de laatste uren van Socrates, *Phaedo*, lezen we hoe Socrates die met zijn leerlingen doorbrengt. Plato zelf is daar niet bij. "Die was ziek, geloof ik", zegt *Phaedo*, volgens Plato dus. Goede kans dat Plato er ziek van was, dat hij het niet aankon. Er is iets grondig mis met de stadstaat Athene. Dat verdient radicale doordinking. Het denken mag daarbij niet gehinderd worden door de autoriteit van bestaande machten of bot geweld.

Het gedachtegoed van Plato heb ik tijdens mijn studie in mijn hoofd gestampt met behulp van boeken over de Griekse filosofie in het algemeen en over Plato in het bijzonder – en een beetje van het werk van Plato. Zijn geschriften hebben allemaal de vorm van een dialoog. In de dialogen voert Plato zijn leermeester Socrates op, in gesprek met anderen. Zo ontwikkelt Plato zijn eigen filosofie. Nu ik vele jaren later zijn belangrijkste, meest complete boek, *De ideale staat (Politeia)*, weer eens opsla en erin begin te lezen, word ik helemaal blij. In een paar bladzijden, die slechts de inleiding op het echte vuurwerk lijken, maakt Plato heel wat duidelijk van zijn onderneming, de filosofie. Wat een geweldig begin!

"Gisteren ging ik met Glaukon naar Piraeus voor het Thracië Festival. Het was de eerste keer dat het werd georganiseerd en ik wilde graag zien wat het zou worden. Het bleek een groot succes." Zo begint *De ideale staat*. Het festival is een groot succes en Socrates, de ik-figuur in het boek, vindt de bijdragen van hoog niveau. Hij wil diezelfde dag nog teruggaan naar Athene en begeeft zich op weg. Maar dat gaat nog niet zomaar. Ene Polemarchus wil hem spreken. "Dag Socrates, (...). Het lijkt wel of u op weg bent naar de stad. Gaat u weer naar huis?" Ja dus, dat was wel het idee. Maar Polemarchus wil dat niet en hij heeft een paar maten meegenomen om te verhinderen dat Socrates vertrekt. Socrates kan kiezen: blijven of vechten, vechten tegen een overmacht. Een dilemma? Maar Socrates is niet voor een gat te vangen: "Zie je dan niet een mogelijkheid over het hoofd? Als we jullie nu eens met argumenten verslaan?" Dat lijkt ook mij een goed plan, niet vechten maar een redelijke discussie. Maar die vlieger gaat niet op. Polemarchus: "Kunt u iemand wel overtuigen als hij niet naar u luistert?"

In het vervolg blijkt Polemarchus toch niet de beroerdste. Hij geeft Socrates allerlei goede redenen om in Piraeus te blijven hangen: Socrates kan mee-eten en na het eten zijn er tal van aantrekkelijke festiviteiten zoals een fakkelrace te paard, een primeur. En bij het eten is er alle gelegenheid voor een goed gesprek.

Dus gaat Socrates met Polemarchus mee naar huis. Daar is ook de vader van Polemarchus, Kephalus. “Hij was erg oud geworden, vond ik, maar het was dan ook een hele tijd geleden dat ik hem voor het laatst had gezien.” Socrates praat eerst een tijdje met Kephalus, die in een makkelijke stoel in de tuin zit, “met een kussen in zijn rug”. Er vallen verstandige woorden over ouderdom, en over geld. Kephalus heeft geld verdiend op de manier waarop zijn grootvader en vader dat gedaan hebben. Zodra het gesprek een discussie wordt en ook anderen zich erin mengen, trekt Kephalus zich terug. Hij moet zich nodig wijden aan de offers aan de goden.

Plato laat met dit begin zien dat er iets aan het filosofische gesprek vooraf gaat: bereidheid tot dialoog. Als mensen geweld willen gebruiken houdt het op. En sommigen doen niet mee aan het gesprek omdat de traditie voor gaat; voor hen is rechtvaardig hoe de vaderen het deden.

Wanneer de gesprekken in *De ideale staat* in volle gang zijn, vertelt Plato een verhaal dat zijn filosofie moet verduidelijken. Maar het verhaal doet meer. Het laat ook zien waar filosofie volgens Plato goed voor is.

Argumenteren

Geen dag zonder discussies, maar hoeveel daarvan worden op een redelijke manier gevoerd? Vaak is het zo dat een redenering wel correct lijkt, maar het niet is. Op andere momenten worden drogredenen gebruikt die het lastig maken in de zien wat nu eigenlijk het argument is.

Bij het lezen van wetenschappelijke betogen, bij het voeren van discussies en bij het schrijven van teksten is kennis van de logica en argumentatieleer van belang. Hoe steekt het betoog in elkaar? Is de redenering geldig? Hoe kom ik de verzwegen vooronderstellingen op het spoor? Waar zitten de onduidelijkheden? Hoe word ik hier beetgenomen?

Verspreid over de hoofdstukken van dit boek vind je kleine onderdelen logica en argumentatieleer. Logica gaat over de relaties tussen oordelen in redeneringen. Het gaat in de logica niet om waarheid maar om geldigheid. Bijvoorbeeld: In Nederland schijnt altijd de zon./ Wij zijn vandaag in Nederland./ Bij ons schijnt nu de zon. De redenering is geldig, hoewel hij van de onwaarheden aan elkaar hangt.

Logisch redeneren komt in deel I en IV aan bod: in deel I de hypothetische redeneringen (indien zus en zo het geval is, dan...), in deel IV de categorische redeneringen, ofwel het syllogisme (zus en zo is het geval, dus...). Daarnaast bespreken we het onderscheid voldoende en noodzakelijke voorwaarde.

Uit de argumentatieleer doen we, verspreid over het boek, de verzwegen vooronderstelling (aan het slot van deze inleiding) en een aantal drogredenen. Een drogreden (fallacy) is misleidende manier van redeneren. Op internet is er heel veel over te vinden. We doen een aantal dat vaak voorkomt. Het is goed je ervan bewust te zijn wanneer je ze gebruikt en door te hebben wanneer iemand anders dat doet. Hier alvast eentje, de drogreden ‘vals dilemma’.

Deel I.
Wat kan ik weten?
Kennis en werkelijkheid

Hoofdstuk 1.

De Grieken. Kennis van idealen

1.0 Kennis en werkelijkheid

We beginnen straks met wat doorgaans als het begin van de westerse wijsbegeerte wordt aangemerkt om het vervolgens over Plato en Aristoteles te kunnen hebben. Die twee hebben ons veel stof tot denken nagelaten. Zonder Plato en Aristoteles is eigenlijk niet goed te begrijpen wat latere filosofen aan het doen zijn, ook op het terrein van de epistemologie.

1.1 Het begin van de westerse filosofie

Filosofen zijn eeuwenlang uit geweest op kennis en werkelijkheid, en willen die onderscheiden van mening en schijn. Zij pretenderen de werkelijkheid op het spoor te zijn, terwijl Jan en alleman in de wereld van de schijn leeft.

De zoektocht naar echte kennis begint met een aantal filosofen die proberen vast te stellen wat de aard van de werkelijkheid is. Wat maakt dat de wereld ordelijk is, dat de vloer doorgaans niet onder onze voeten wegvalt, dat in de ochtend de zon opgaat? Thales komt rond 600 v.Chr. in Milete, op de westkust van het huidige Turkije, met een theorie; ongelooflijk dat iemand op het idee komt geen genoegen te nemen met verhalen over goden en rituelen die het leven ordenen, maar zoiets bedenkt als wat we later theorie zijn gaan noemen.

De theorie van Thales is even simpel als verbazingwekkend: alles is water. Evident onwaar zou je zeggen, maar we hebben nu tenminste een theorie. En de gedachte is nu ook weer niet zó vreemd. In de woestijn merk je al snel dat zonder water flora en fauna ondenkbaar zijn. En mogelijk bedoelt Thales zijn 'theorie' niet zo letterlijk als wij geneigd zijn te denken, prozaïsch als we zijn.

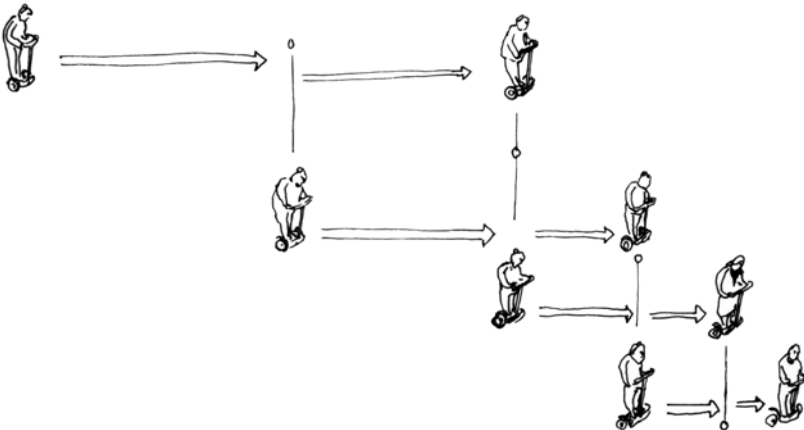
Een kleine eeuw later typeert Heraclitus de werkelijkheid als vuur. Hij bedoelt dat zeker niet letterlijk. Heraclitus wil wijzen op het fundamenteel veranderlijke van de werkelijkheid. Vandaar zijn uitspraak: "Je stapt nooit twee keer in dezelfde rivier." De rivier is namelijk voortdurend in beweging, is de tweede keer een andere dan de eerste. Een slimmerik merkt terecht

alles is water?

op dat je dan ook niet één keer in dezelfde rivier stapt. Er valt dus eigenlijk helemaal niet over de werkelijkheid te spreken, want zij is te beweeglijk om met woorden te pakken te krijgen. Een leerling van Heraclitus onderwijst dan ook door alleen aan te wijzen. Heraclitus ziet in die beweeglijke werkelijkheid overigens nog wel een logica, een 'logos', vaste wetmatigheden.

Een tegenovergestelde school is die van Parmenides, die beweging juist ontkent. Een leerling van Parmenides, Zeno, maakt dat duidelijk met een aantal beroemd geworden paradoxen, waaronder die van Achilles en de schildpad. Hij toont aan dat de snelle held Achilles een schildpad niet kán inhalen. Om zelfs maar naast de schildpad te komen moet Achilles immers eerst de afstand overbruggen die hem van de schildpad scheidt. Wanneer hij op het punt gekomen is waar de schildpad was, is de schildpad daar natuurlijk al niet meer, die is ietsje verder, niet veel, maar toch. Wanneer Achilles op dát punt komt..., etc.

Zo kun je ook aantonen dat de afgeschoten pijl nooit de muur bereikt, of je hand de stoel:

Astrid knocks her hand against the side of the chair to see if it will hurt. It does, but not very much. She knocks it again, harder. It hurts more. Of course science can prove, typical and ironic, that her hand is not actually hitting the chair by dividing down the distance smaller and smaller. She hits it again. Ow. (Ali Smith, *The Accidental*)

Bij Zeno's verhaal van Achilles en de schildpad roepen wij natuurlijk in koor: we zien toch dat hij het beest inhaalt! Maar dat is nu net het punt van Parmenides c.s., de zintuigen bedriegen ons. Ons verstand kan dat aantonen. Een heel andersoortige filosoof, Diogenes van Sinope, is het betoog van Zeno zo zat dat hij begint te

ijsberen door de zaal. Daar wordt Zeno dan weer gallsch van: 'Sta toch eens stil!' Diogenes: 'Ah, je geeft dus toe dat ik beweeg!'

Het kan natuurlijk zijn dat achter of in wat onze zintuigen ons direct te kennen geven, een vaste regelmaat zit. Bijvoorbeeld, hoe harder je tegen een stoel slaat, hoe meer pijn het doet. Daarin gaat zelfs Heraclitus mee.

1.2 De redelijkheid van Plato

Plato reageert in zijn filosofie op deze discussies. Plato heeft veel geschreven en wat hij geschreven heeft is grotendeels bewaard gebleven. Het is, wanneer je Plato's dialogen leest, al prachtig om te zien hoe hij blijft denken, problemen van eenmaal ingenomen standpunten ziet en kritiek in zijn werk toelaat. De dialoogvorm is daar natuurlijk ook heel geschikt voor. Plato zelf is er nooit aan het woord en Socrates hoeft niet per se gelijk te hebben.

Plato denkt over de werkelijkheid na, maar reflecteert ook over wat kennis is, hoe we eraan komen, en hoe het komt dat de meeste mensen blijven steken op het niveau van meningen. We willen weten hoe de wereld in elkaar steekt; die kennis hebben we nodig om in leven te blijven. Het is echter net zo belangrijk te weten wat goed is, wat we moeten doen, hoe we moeten leven. En in een samenleving is het noodzakelijk te weten wat rechtvaardig is. Kennis en ethiek gaan bij Plato hand in hand.

Een voor de hand liggende reactie op de vraag wat goed is, is dat dat relatief is, afhankelijk van je opvoeding, je cultuur, je omgeving. Plato ziet niets in die reactie. Zijn leermeester Socrates heeft het al aan de stok met de sofisten, docenten in Athene die mensen leren hun gelijk te halen. Het idee van de sofisten is dat wie gelijk krijgt, gelijk heeft en dat wie de macht heeft, bepaalt wat rechtvaardig is. Socrates gaat die ideeën met grote inventiviteit, scherpzinnigheid en hardnekkigheid te lijf. Hij wordt ter dood veroordeeld door de machthebbers van Athene die niet uit de voeten kunnen met zijn kritische redelijkheid. Plato ziet dat vonnis als flagrant onrecht. Hij zal de zaak Socrates voortzetten.

Wat is goed, wat is rechtvaardig? Ethische vragen maken, zoals we zullen zien, bij Plato deel uit van de vraag wat werkelijkheid is en wat schijn.

Echte kennis

In de inleiding hebben we Plato's verhaal van de grot gelezen. Dat verhaal illustreert ook een idee van kennis. Plato heeft een uitgesproken opvatting over wat echte kennis is en wat slechts meningen zijn. Via onze zintuigen komen we volgens Plato niet verder dan meningen. Met een goed gebruik van ons verstand kunnen we proberen de grot uit te komen, echte kennis te verwerven. De wereld van de zintui-

Hoofdstuk 2.

De zeventiende eeuw.

Verstand en zintuigen

2.0 Rationalisme en empirisme

Voor onze detective, Philip Marlowe, even geen Plato of Aristoteles. Hij heeft een klus en vermoedt een moord. Hoe hij aan het concept 'moord' komt en hoe hij een moord als moord herkent zal hem worst wezen. En wat hem motiveert moordzaken op te lossen is een vraag die hem op andere momenten weleens tot overpeinzingen aanzet, maar nu niet. Hij is bezig. Een aantal zaken weet hij zeker, simpele feiten en allerlei dingen die je daaruit kunt afleiden door een beetje na te denken. Mitchell moet wel dood zijn. Ja? Zeker weten? Kun je je niet vergissen in wat de feiten zijn en kan het denken niet verstrikt raken in een tunnelvisie?

De grote tegenstelling in de zeventiende eeuw bij de beantwoording van dit soort vragen is die tussen rationalisme en empirisme. Wat doe je als je je bril of je fiets-sleutel kwijt bent? Ga je om te beginnen om je heen kijken, of begin je met na te denken over wanneer je hem voor het laatst had? De empirist zal, grof gezegd, het eerste adviseren, de rationalist het tweede. De empiristen vinden dat we voor betrouwbare kennis dicht bij onze zintuiglijke waarnemingen moeten blijven; het verstand loopt al snel vast in vooroordelen. De rationalisten wijzen erop dat onze zintuigen ons bedriegen en we er goed aan doen ons verstand te laten beslissen: de

stok in het water lijkt gebroken, maar trek je hem eruit dan lijkt hij recht. Is hij nu recht of krom? Volgens de rationalist levert nadenken, het liefst helemaal zonder zintuigen zoals in de wiskunde, pas echt zekere kennis op.

René Descartes, Fransman, voert hier het woord voor de rationalisten. John Locke, Brit, vertegenwoordigt het empirisme. Na Locke krijgen twee latere empiristen, Berkeley en Hume, kort het woord om het empirisme aan te scherpen.

Hoe tegengesteld ook, Descartes en Locke zijn beiden typisch modern. Ze denken vanuit een ik dat voor zichzelf zekerheid wil bereiken en daarvoor niet afhankelijk wenst te zijn van traditie en autoriteit. Maar dat niet alleen – dat lijkt nog sterk op Socrates –, ze vinden die zekerheid in zichzelf. Het ik zoekt zekerheid en het vindt die in zichzelf.

Immanuel Kant wil, in de achttiende eeuw, het beste van het empirisme en het rationalisme behouden, en er bovendien stijgen. Bij hem verschuift de betekenis van ‘zeker weten’. Natuurwetenschap à la Newton levert zekere kennis. Dat is het uitgangspunt. Die zekerheid wil Kant veiligstellen tegen allerlei vormen van scepsis, maar hij wil ook de grenzen van dat weten laten zien. Deze dubbele onderneming levert, zoals we zullen zien, een unieke filosofie op.

2.1 René Descartes. Verstand

Ik vind René Descartes een van de meest fantastische figuren uit de geschiedenis van de filosofie. Zó scherpzinnig, zo je eigen gang gaan, zo niet bang om te denken. Op het portret dat Frans Hals van hem heeft geschilderd lijkt dat er ook allemaal van af te spatten, de lome oogleden ten spijt.

Descartes wordt in 1596 in La Haye, midden-Frankrijk, geboren en gaat op school bij de Jezuïeten. De Jezuïeten zijn bepaald geen watjes, maar Descartes mag elke dag uitslapen vanwege zijn zwakke gezondheid. Dat blijft hij ook de rest van zijn leven doen, tot hij in 1649 naar Zweden gaat om er de privé-filosoof van koningin Christina te worden. De vorstin is erg geïnteresseerd in Descartes' ideeën, maar heeft voor haar filosoof alleen 's morgens heel vroeg een plekje vrij in haar agenda. En het is daar in het hoge noorden toch al zo koud. Descartes bezwijkt de eerste de beste winter dat hij in Zweden is aan deze ontberingen.

Descartes brengt grote delen van zijn leven in de Nederlanden door: Franeker, Leiden, Oegstgeest, Amsterdam. In Frankrijk voelt hij zich bedreigd door de inquisitie en niet ten onrechte. In 1600 is Giordano Bruno op de bloemenmarkt in Rome verbrand wegens zijn ketterse ideeën over de kosmos; op het Campo de Fiori staat een groot, duister standbeeld te zijner nagedachtenis. Voor de zekerheid benadrukt Descartes her en der dat hij alles gelooft wat de kerk leert. Maar zelfs dan kun je maar beter in de Nederlanden verblijven. Die Hollanders zijn zo druk met geld